

Menâr Muhtasarları Bağlamında Fıkıh Usulünde Önemli Bir Eser: İbn Habîb ve *Muhtasaru'l-Menâr*

Öz: Bu çalışmada fıkıh, usul, hadis, tarih ve edebiyat gibi pek çok ilim dalında temayüz etmiş olan İbn Habîb el-Halebî (öl. 808/1405) ve onun kaleme aldığı *Muhtasarul-Menâr* incelenecektir. *Muhtasarü'l-Menâr*, Ebû'l-Berakât en-Neseî'nin fukahâ metodu üzerine yazdığı ve Hanefî usul geleneğinde çok önemli bir konum kazanmış olan *Menârü'l-Envâr*'in ihtisarıdır. Neseî *Menârü'l-Envâr*'ı Pezdevî'nin tertibini esas alarak Pezdevî ve Serahsî'nin usûl eserlerini ihtisar ederek meydana getirmiştir. *Menârü'l-Envâr* üzerine birçok şerh, haşiye, muhtasar yazılmıştır. İbn Habîb el-Halebî'nin *Muhtasarü'l-Menâr*'ı da bunlardan biridir. *Muhtasarü'l-Menâr*, *Menârü'l-Envâr*'ın tertibini izleyerek bazı konuları hazfetmiş ve bazı konuları ilâve etmiştir. Halebî'nin bu ihtisarı üzerine İbn Kutlubogâ (öl. 879/1474) ve Ali el-Kârî gibi âlimler tarafından şerhler yapılmıştır. Bu makalede eserin takip ettiği yöntemden, üzerine yapılan çalışmalardan, öneminden, içeriğinden, sistematüğinden, kaynaklarından bahsedilecek ve özellikle İbn Kutlubogâ'nın yönelttiği tenkitler merkeze alınarak fıkıh usulü yönünden tahlili yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh Usulü, Hanefî mezhebi, Menârü'l-envâr, İbn Habîb, Muhtasarü'l-Menâr.

İlyas
KAPLAN*

An Important Work in Fiqh Method in the Context of Manar Compendiums: Ibn Habib and Muhtasar al Manar

Abstract: In this study, İbn Habîb al Halabî (d. 808/1405), who had a distinguished place in many branches of science such as fiqh, method, hadith, history and literature, and Muhtasar al Manar, written by him, will be examined. Muhtasar al Manar is a compendium of Manar al Anvar, which was written by Ebu al Berakat al Nasafi on the fuqahâ method and gained a prominent place in the Hanafî tradition. Nasafi wrote Manar al Anvar, based on Pazdavi's system of composition and by condensing the works of Pazdavi and Sarahsi on method. Many commentaries, annotations (sharh) and compendiums were written on Manar al Anvar. Muhtasar al Manar by İbn Habîb al Halabî is one of them. Muhtasar al Manar, following the method of composition of Manar al Anvar, deleted some subjects and added some others. Annotations were made by scholars such as İbn Kutlubogha (d. 879/1474) and Ali al Kari on this compendium of Halabî. In this article, the method followed by the work, the studies on it, its importance, content, systematics and sources will be explained and it will be analysed in terms of fiqh method, especially by focusing on the criticisms directed by İbn Kutlubogha.

Keywords: Fiqh Method, Hanafî sect, Manar al Anvar, İbn Habîb, Muhtasar al Manar.

* Dr.Öğr.Üyesi. Selçuk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Fıkıh Anabilim Dalı. E-Posta: ilyas.kaplan@selcuk.edu.tr - ORCID ID: <https://www.orcid.org/0000-0002-1852-1248>.

Giriş

Fıkıh usulü, mükelleflerin fiillerine yönelik şer'î ameli hükümleri şer'î delillerden tespit etmede kendisine başvurulan kaide ve kuralları konu edinen, akıl ve nakli kendisinde cemetmiş bir ilimdir.

Kaynaklarda bize ulaşan ilk fıkıh usulü kitabı Şâfiî'nin (öl. 204/820) *er-Risâle* isimli kitabıdır. Şâfiî'den sonra bu sahada büyük eserler verilmiştir. Hanefî âlimlerinden Pezdevî'nin (öl. 482/1089) *Usûlü* ile muasırı Serahsî'nin (öl. 483/1090) kaleme almış olduğu *Usûlü Hanefî* usulünün (fukaha metodu) en seçkin örneklerinden biridir.

Hanefî mezhebinin fıkıh usulü alanındaki otoriter fakihlerinden Hâfızüddîn en-Nesefî'nin (öl. 710/1310) Pezdevî ile Serahsî'nin usûl eserlerini, Pezdevî'nin tertibine ve tarzına bağlı kalarak *Menârü'l-envâr* ismiyle ihtisar ettiği çalışması, bu alanda kaleme alınmış diğer eserlere nasip olmayan ilgi ve üne kavuşmuş, üzerine çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu bağlamda yapılan çalışmalardan bazısı nazım ve nesir halinde muhtasarlar şeklinde tezahür etmiştir. Bu muhtasarlardan biri de Tâhir b. Hasan b. Ömer, Ebü'l-îz Zeyneddin İbn Habîb el-Halebî'nin (öl. 808/1405) *Muhtasarü'l-Menâr*'ıdır.

Araştırmalarımız neticesinde İbn Habîb el-Halebî'nin *Muhtasar*'ını tanıtan, içeriğini tahlil eden bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmada el-Halebî'nin hayatı ve *Menârü'l-envâr*'dan kısaca bahsedildikten sonra *Muhtasarü'l-Menâr*'ın telifinde esas alınan fıkıh usulü metodu, eserin ismi, muhtevası ve üzerine yapılan çalışmalardan söz edilecek, son olarak da İbn Kutluboğa'nın (öl. 879/1474) kitap üzerine yaptığı tenkitler zikredilecektir.

1. Genel Bilgiler

Muhtasarü'l-Menâr'ın tahliline geçmeden önce burada bazı konulara değinmek gerekmektedir. *Muhtasarü'l-Menâr*, *Menârü'l-envâr*'dan ihtisar edilmiştir. Diğer bir ifade ile ihtisarin ihtisarıdır. Zira *Menârü'l-envâr*, *Usûlü'l-Pezdevî* ile *Usûlü's-Serahsî*'nin ihtisarıdır. Bu sebeple kaynak eserler olmaları hasebiyle burada kısa da olsa *Usûlü'l-Pezdevî* ile *Usûlü's-Serahsî*'den de bahsetmek gerekmektedir. Sonrasında muhtasar ve ihtisar kelimelerinin literatürdeki kullanımına değinmek de faydalı olacaktır.

1.1. İbn Habîb el-Halebî

İbn Habîb el-Halebî, fıkıh, usul, tarih, edebiyat ve hadis gibi pek çok ilim dalına ilgi duymuş ansiklopedik bir âlim olup, usûl, belagat, edebiyat ve tarih

alanlarında eserler vermiştir.¹ Babası da kendisi gibi âlim ve edebiyatçıdır. Hicri 740 yılından sonra Halep'te olduğu tahmin edilmektedir. Halep ve Kahire'de Divanü'l-İnşa'da kâtiplik yapmış, başkatip olmuş, daha sonra kitabetü's-sır görevine getirilmiştir. Hayatının sonunu Kahire'de geçirmiş ve hicri 808 yılında bu şehirde vefat etmiştir. *Muhtasaru'l-Menâr* sahibi İbn Habîb el-Halebî ile aynı isimle kaynaklarda kendisine yer verilen İbn Habîb el-Halebî² (öl. 779/1377) ile karıştırmamak gerekmektedir.

Kaynaklarda zikredilen eserleri şunlardır: *Ürcüzetü'r-ravzi'l-meruz fî nazmi'l-aruz*,³ *et-Tehlîs fî nazmi't-telhîs*,⁴ *Hazratü'n-nedim min târihi ibni'l-adîm*,⁵ *Şerhu arûzi'l-hazreciyye*,⁶ *Şenfü's-sâmi' fî vasfi'l-câmi'*,⁷ *Nâfiletü'l-arûz fî şerhi'r-ravzi'l-arûz*,⁸ *Nazmü'l-ferâiz li's-secâvendî*,⁹ *Nazmü telhîsi'l-miftâh fî'l-Meânî ve'l-beyân*,¹⁰ *Nazmü mehâsini'l-ıstılah fî tahsini ibn's-salâh li'l-Bulkînî*¹¹ ve *Muhtasaru'l-Menâr*.¹²

---

¹ İsmail Paşa Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1951), 1/431; Hayreddin ez-Zirikî, *el-A'lâm: kâmus terâcim li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arab ve'l-müsta'ribin ve'l-müsteşrikîn* (Beirut: Dârü'l-İlim li'l-melâyîn, 2002), 3/221; Mehmet Boyunkalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri (III-XIII. Hicri Yüzyıl)* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 293.

² Süleyman Tülüçü, "İbn Habîb el-Halebî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/508-510.

³ Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin terâcimü musannifi'l-kütübî'l-Arabiyye* (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1993), 4/2/10.

⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn* (Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1360), 1/473; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, 1/431.

⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn* (Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1360), 1/291; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, 1/431; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 4/2/10.

⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1135.

⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1065; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, 1/287,431; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 4/2/10.

⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/920; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, 1/431; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 4/2/10.

⁹ Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, 1/431.

¹⁰ Ebû'l-Mehâsın Yûsuf b. Tağrîberdî b. Abdullâh İbn Tağrîberdî, *el-Menhelu's-Sâfi ve'l-Mustevfi ba'de'l-Vâfi*, thk. Muhammed Muhammed Emîn (b.y.: el-Hey'etu'l-Misriyyetü'l-Amme li'l-Kuttâb, ts.), 6/367.

¹¹ Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, 1/431.

¹² Ferhat Koca, "Menârü'l-Envâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/119.

1.2. Menârü'l-Envâr

Bu eser, Neseffî'nin (öl. 710/1310) *Usûlü'l-Pezdevî*'nin tertibine riayet ederek Pezdevî ve Serahsî'nin Usûllerini ihtisar edip Hanefî/fukaha metoduyla kaleme aldığı eseridir. Neseffî, bu eserine şerh olarak kaleme aldığı *Keşfü'l-esrâr*'ın başında şöyle demektedir:¹³

«رأيتُ المحصلين ببخارى وغيرها من بلاد الإسلام مائلين إلى أصول الفقه لفخر الإسلام وشمس الأئمة السرخسي تغمدهما الله برحمته، فاختصرتهما بعد التماس الطالبين ملتزمًا إيراد جميع الأصول موميًا إلى الدلائل والفروع، راعيًا ترتيب فخر الإسلام، إلا ما دعت الضرورة إليه، ولم أزد فيه شيئًا أجنبيًا، إلا ما كان بالزيادة حريًا».

“Buhara ve diğer İslam beldelerinden bazılarında; Fahrü'l-İslâm ve Şemsü'l-eimme es-Serahsî'ye -Allah ikisini de rahmetine gark etsin- ait fıkıh usulü eserlerine meylettiklerine şahit oldum. Benden istenmesinden dolayı delil ve meselelerin furuuna işaret ederek, ihtiyaç durumu hariç Fahrü'l-İslâm'ın düzenine riayet ederek; ilave etmek daha uygun değilse herhangi bir şey ilave etmeden usulün hepsini özetledim.”

Menârü'l-envâr yazıldığı günden beri çok rağbet görmüştür. Üzerine birçok şerh, haşiye yazılmış, birçok ihtisarı yapılmış, manzum hale getirilmiş ve Türkçe'ye çevrilmiştir.¹⁴

Çalışmamızın hacmi dikkate alınarak *Menârü'l-envâr* üzerine yapılmış olan eserlerinin tanıtımına gidilmemiş, çalışma İbn Habîb el-Halebî'nin *Muhtasarü'l-Menâr*'ı ile sınırlandırılmıştır.

2. Muhtasarü'l-Menâr'ın Tahlili

Burada *Muhtasarü'l-Menâr*'ın çeşitli yönlerden tahlili yapılacaktır.

2.1. Metodu Bakımından *Muhtasarü'l-Menâr*

Fıkıh usulü kitaplarının içerik ve tertip bakımından farklı metotlar dikkate alınarak telif edildiğinden söz eden İbn Haldun'dur.¹⁵

¹³ Ebü'l-Berekat Hafızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd Neseffî, *Keşfü'l-esrar şerhi'l-musannef ale'l-menar* (İstanbul: İhsan Kitabevi, 1986), 1/3.

¹⁴ Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Katib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn* (Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1360), 2/1823; Koca, “Menârü'l-Envâr”, 29/118-119.

¹⁵ Ebü Zeyd Velîyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1425–2004), 813-818.

“İlk dönem usul eserlerinin önemli bir kısmında, ilgili mezhebin fûrû çözümlerinde dayandığı delilleri ve izlediği yöntemleri açıklayıp iç tutarlılığı ortaya koyma amacının belirgin olması anlamında “mezhebî karakter” dikkat çeker. IV. (X.) yüzyıldan modern döneme kadar fıkıh usulü literatüründeki hâkim eğilimleri, hatta bir ölçüde bu ilmin gelişimindeki ana evreleri fıkıh, kelâm ve felsefe/mantıkla ilişki düzeyine göre ayırt etmek mümkündür. Daha çok bir fıkıh mezhebinin fûrû hükümlerini temellendirmeye ve bunların ilgili delillerden elde edilmiş biçimini açıklamaya yönelik kaleme alınan usul kitaplarının yöntemi “fukaha metodu”, aynı amaçla fakat kelâm ilke ve mezhepleriyle de ilgisi kurularak yazılanları “mütellimîn metodu” diye adlandırılmıştır. En çok yayıldığı ilim muhiti dikkate alınarak bunlardan ilki Hanefî metodu, ikincisi Şâfiî metodu olarak da anılır. VI. (XII.) ve özellikle VII. (XIII.) yüzyıldan itibaren usul yazımında, İslâm düşüncesi içerisinde teorik alanlar için ortak bir ilim dili halinde geliştirilen felsefe-mantık dilini esas alma eğilimi yaygınlık kazanmıştır. Bu dönemde önceki iki yöntemi birleştirmek amacıyla yazılan usul eserlerinden “karma (memzûc) metot” diye söz edilir.”¹⁶

Usûlü'l-Pezdevî, *Usûlü's-Serahsî* ve dolayısıyla da *Menârü'l-envâr* ve *Muhtasaru'l-Menâr* fukaha metodu üzerine yazılan eserlerdir. Bu yöntemde her kaide ve kuraldan sonra fikhî meseleler zikredilerek, meselenin dayandığı usul kaidesi izah edilir. Bundan dolayı İbn Haldun “*Lâkin fıkıh alimlerinin yazdığı eserlerin fıkıhla olan teması ve alâkası daha çoktu, furûa daha fazla layık ve münasiptir*”¹⁷ demektedir.

2.2. *Muhtasaru'l-Menâr* Üzerine Yapılan Çalışmalar

Menârü'l-envâr üzerine şerh, haşiye, ihtisar, manzum ve tercüme olmak üzere birçok çalışma yapılmıştır. Burada sadece *Muhtasaru'l-Menâr* üzerine yapılan çalışmalardan bahsedilecektir.

2.2.1. Şerhu Muhtasari'l-Menâr (veya Hülasatü'l-efkâr şerhu Muhtasari'l-Menâr): Kasım b. Kutluboğa tarafından yapılan şerhtir.¹⁸ Eserin farklı neşirleri de bulunmaktadır.¹⁹

---

¹⁶ Asım Cüneyd Köksal- İbrahim Kâfi Dönmez, “Usûl-i Fıkıh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/202; İbrahim Kâfi Dönmez, *Fıkıh Usulü İncelemeleri* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2014), 23-24.

¹⁷ İbn Haldun, *Mukaddime*, 816-817.

¹⁸ Zeynüddîn Kasım b. Kutluboğa el-Hanefî, *Hulasatü'l-efkâr şerhi Muhtasari'l-menâr*, ed. Zühreyy b. Nasir en-Nasir (Dimaşk: Dâru İbn Kesir, 1993).

¹⁹ Eser Dr. Öğr. Üyesi Üveys Ateş tarafından Arapçasıyla beraber tercüme edilerek 2020 yılında İstanbul'da Hiper Yayınları tarafından yayımlandı.

2.2.2. Zübdetü'l-esrâr fî şerhi Muhtasari'l-Menâr: Şemseddin Sivâsî'nin (öl. 1006/1597) şerhidir²⁰ ve eser Riyâd'da basılmıştır.²¹ Söz konusu çalışma Abdullah Kahraman tarafından tercüme edilmiş²² ve Yakup Takıcı tarafından eserinin tahlil ve tahkiki yapılmıştır.²³

2.2.3. Tavzihu'l-mebani ve tenkîhu'l-meani: Molla Ali el-Kârî'nin şerhidir.²⁴ Bu çalışmada Kasım b. Kutluboğa'nın şerhinden çok etkilenmiştir.²⁵ "eş-Şârih" ifadesi ile Kasım b. Kutluboğa'yı kastetmektedir.

2.2.4. el-Münir li'l-Menâr: İbn Habib'in *Muhtasaru'l-Menâr* adlı eserinin nazma çekilmiş halidir.²⁶

2.2.5. Şerhu Muhtasari'l-Menâr: Salahi Efendi (öl. 1197/1783) tarafından Osmanlıca tercüme ve şerhidir.²⁷

2.2.6. Dav'ü'l-envâr fî şerhi muhtasari'l-menâr: Hüseyin b. İbrahim b. Hamza b. Halil el-Evlevî'nin şerhidir.²⁸ Müellif önce *Meşâriku'l-envâr fî Şerhi Muhtasari'l-Menâr* adıyla şerh etmiş, daha sonra da bunu *Dav'ü'l-envâr* adıyla ihtisar etmiştir.²⁹ Eser, *Zübdetü'l-Esrâr* ve Kâsım b. Kutluboğa'nın şerhinden çok etkilenmiştir.³⁰ Cemaleddin Kâsimî'nin notlarıyla yayınlanmıştır.³¹ Eser daha sonraları Kahire'de de basılmıştır.

---

²⁰ Hasan Aksoy, "Şemseddin Sivâsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/525.

²¹ Şemseddin Sivasi, *Zübdetü'l-Esrar fî şerhi Muhtasari'l-menar*, ed. Adil Ahmed Abdulmevcud - Ali Muhammed Muavved (Mekke; Riyad: Mektebetü Nizar Mustafa el-Baz, 1198).

²² Şemseddin Sivasi, *Zübdetü'l-Esrar fî şerhi Muhtasari'l-menar*, çev. Abdullah Kahraman (Sivas: Sivas Belediyesi, 2017).

²³ 1999 yılında Cumhuriyet Üniversitesi/Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı'nda Yüksek Lisan tezi olarak hazırlanmıştır.

²⁴ Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed Ali el-Kari, *Şerhu muhtasari'l-menar*, ed. İlyas Kaplan (Beyrut: Daru Sadır, 2006).

²⁵ Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed Ali el-Kari, *Şerhu muhtasari'l-menar*, 54, 117, 263, 267, 282, 283, 285, 287, 291, 304, 307, 333, 346, 378, 289, 430, 452, 474, 476, 477.

²⁶ Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri (III-XIII. Hicri Yüzyıl)*, 405.

²⁷ Semih Ceyhan, "Salâhî Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/17-19.

²⁸ Hüseyin b. İbrahim b. Hamza b. Halil el-evlevî, *Dav'ü'l-envâr fî şerhi muhtasari'l-menâr*, ed. Abdullah Rabî' Abdullah Muhammed (Kahire: Camiatü'l-Ezher, 2004).

²⁹ Hüseyin b. İbrahim b. Hamza b. Halil el-evlevî, *Dav'ü'l-envâr fî şerhi muhtasari'l-menâr*, 22.

³⁰ Hüseyin b. İbrahim b. Hamza b. Halil el-evlevî, *Dav'ü'l-envâr fî şerhi muhtasari'l-menâr*, 194, 196, 212, 215-216, 217, 371, 375-376, 376.

³¹ Mecmuu mutun usuliyeye içinde, Dimeşk: el-Mektebetü'l-Haşimiyye, ts.

Ayrıca *Muhtasaru'l-Menâr*, *Muhtasaru Metni'l-Menâr* adıyla İsmail Abd Abbas el-Cemîlî tarafında tahkik edilerek yayınlanmıştır.³² Faruk Beşer tarafından Türkçeye kazandırılmıştır.³³

2.3. Muhtasaru'l-Menâr'ın İbn Habîb el-Halebî'ye Aidiyeti ve İsmi

Muhtasaru'l-Menâr'ın İbn Habîb el-Halebî'ye ait olduğu konusunda bir ihtilaf yoktur.³⁴ Müellif eserinin başında şöyle demektedir:³⁵

« قال أفقر عباد الله، وأحوجهم إلى غفرانه: طاهر بن الحسن بن عمر بن حبيب أحمد الله عز وجل على نعمه التي شملت الأصول والفروع، أشكره على مننه التي كملت في النهاية، كالبداية والشروع.

وأشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له أصلاً، وأشهد أن سيدنا محمداً عبده ورسوله، أفضل نبي بعث بالحق فضلاً، صلى الله عليه وعلى آله وصحبه صلاة لا تزال قائمة على أصوله، ولا تبرح دائمة تزيد وأصلها على محصولها، وسلم تسليمًا كثيرًا.

وبعد، فإني استخرت الله تعالى في اختصار مختصر في أصول فقه الإمام أبي حنيفة رحمه الله، انتقيته من مصنف الشيخ حافظ الدين أبي البركات عبد الله بن أحمد بن محمود النسفي وغيره، والله تعالى المسؤول في التوفيق والهداية لأوضح طريق.

“Allahın en fakir ve başışlanmaya en fazla ihtiyacı olan kulu Tahir b. Hasen b. Amr b. Habib şöyle dedi: Usul ve fûruyu kapsayan nimetlerin hepsinden dolayı Allah'a hamd ederim. Yaratırken, başlangıçta ve sonunda kemale eren nimetleri bahşetmesinden dolayı ona şükrederim.

Kendisinden başka ilah olmadığına, asıl itibariyle tek olup şeriki olmadığına ve efendimiz Muhammed'in onun kulu ve elçisi olduğuna şahitlik ederim. Allah katından gönderilmiş en faziletli peygamber O'dur. Hiç kesilmeden devam eden salat ve selam: kendine, ailesine-soyundan gelenlere ve ashabının üzerine olsun.

İmdi, İmâm Ebû Hanîfe'nin usulünün Muhtasarı'nı özetlemek için Allah'a istiharede bulundum. Musannif Şeyh Hâfîzüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî ve başkalarının usul kitaplarından süzdüm özetleme

³² İbn Habîb el-Halebî, *Muhtasru Metni'l-Menâr*, ed. İsmail Abd Abbâs el-Cemîlî (Amman: Darul'n-Nuri'l-Mübîn, 2020).

³³ Faruk Beşer, *Herkes İçin Kolay Usulü Fıkıh* (İstanbul: Paradoks Yayınları, 2014), 141-169.

³⁴ Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/221; Koca, “Menârü'l-Envâr”, 29/119; Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri* (III-XIII. Hicri Yüzyıl), 293.

³⁵ İbn Habîb el-Halebî, *Muhtasru Metni'l-Menâr*, 89-90.

yaptım. En mükemmel yöntemi izlemekteki başarı ve hidayet Allah'tandır.”

Bu mukaddime eserin matbu nüshalarında ve *Dav'ü'l-Envâr* dışındaki şerhlerinde bulunmamaktadır.³⁶ *Zübdetü'l-Esrâr*'da ise metnin mukaddimesi sadece şu şekilde geçmektedir:³⁷

« الحمد لله رب العالمين، وصلى الله على سيدنا محمد وآله وصحبه وسلم. »

2.4. Muhtasaru'l-Menâr'ın Önemi

Bilindiği üzere ilim geleneğimizde fıkıh mezheplerinin gerek usul ve gerekse fûru alanında bu ilme yeni başlayanlar için ezberlenmeye müsait risaleler kaleme alınmıştır. Bu bağlamda Cüveynî'nin (öl. 478/1085) kaleme aldığı *el-Varakât* isimli risalesi örnek metinlerden biridir.

Hanefî mezhebinde furû-i fıkha dair muhtasarlar kaleme alınmışsa da İbn Habîb'in *Menaru'l-Envâr Muhtasari*'na kadar müptedi seviyesindeki talebeler için okutulacak bir usûl eseri yazılmamıştır.³⁸ Bu sebeple gerek nazım gerekse nesir biçiminde pek çok muhtasar metin üretilmiştir.

Menar metni üzerine yapılan muhtasar çalışmaları içerisinde İbn Habîb'in muhtasarı şöhret bulmuş, üzerine şerh çalışmaları yapılmıştır. İbn Kutluboğa'nın şerhinin, eser üzerine yazılmış ilk şerh çalışması olması itibarıyla bu muhtasarın tanınması ve yaygınlık kazanmasında büyük bir katkısının olduğunu ifade etmek gerekir. İbn Kutluboğa'nın şerhi, Sivasî'nin şerhi dışındaki şerhler için doğrudan veya dolaylı olarak referans kaynağı olmuştur. Hanefî Fıkıh Usulü geleneğinde manzum ve mensur pek çok muhtasar eser kaleme alınmış olmasına rağmen bu eserler İbn Habîb'in muhtasarı kadar ilgi görmemiştir. Günümüzde hem Türkiye'de hem de birçok İslam ülkesinde İbn Kutluboğa'nın şerhi ile bu muhtasar okutulmaktadır. Esas itibarıyla İbn Kutluboğa ve Molla Ali el-Kârî gibi mezhebin hem fûru hem de usul alanlarında eserler vermiş iki önemli fakihin üzerine şerh yazmış olması bu muhtasara verilen değeri anlamak için yeterli gözükmektedir.

2.5. Muhtasaru'l-Menâr'ın Muhtevası

Muhtasaru'l-Menâr, Hanefî mezhebinde yazılan fıkıh usulüne dair bazı meseleler dışında genel anlamda temel meselelere kısaca değinmektedir.

³⁶ Hüseyin b. İbrahim b. Hamza b. Halil el-evlevî, *Davü'l-envâr fî şerhi muhtasari'l-menâr*, 23-50.

³⁷ Şemseddin Sivasî, *Zübdetü'l-Esrâr fî şerhi Muhtasari'l-menar*, 1198, 44-45.

³⁸ Necmettin Kızılkaya, “el-Varakât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/518-519.

Örneğin *Muhtasaru'l-Menâr*, *Menaru'l-Envâr*'daki atıf harfleri ve harf-i cerler konusunu almamıştır.

Ayrıca *Muhtasaru'l-Menâr* fukaha metodu üzerine yazılmış bir kitap olup bu metot ile yazılmış fıkıh usulü eserleri bir mezhebe sıkı biçimde bağlı ve fikhî hükümlerle doğrudan irtibatlı şekilde ele almaktadır. *Muhtasaru'l-Menâr* hacminin küçüklüğü sebebiyle olsa gerek, fukaha metoduyla telif edilmiş olduğu halde fikhî meseleler ile örneklendirme yapılmadığı görülmektedir.

Yukarıda işaret ettiğimiz gibi, bir usul eseri için zaruri addedilen konuların ihmal edilerek daha az önemli konulara yer verilmiş olması *Muhtasar*'da göze çarpan en önemli eksikliklerden biridir. Örneğin “hüsün ve kubuh”, “kafirlerin imanla mükellef olması” ve “değişik meseleler (müteferrikât)” başlığı altında ele aldığı meseleler *Muhtasar*'a alınan daha az öneme sahip konular arasında zikredilebilir. *Muhtasar*'da ele alınmayan daha önemli konular arasında İstihşân ve fasit delilleri zikredebiliriz. Fasit deliller bağlamında İbn Habîb mefhûmü'l-muhâlefenin bir türü olan mefhûm-i lakabı zikretmekle yetinmesi bir diğer eksikliktir. Halbuki mefhûmü'l-muhâlefe'nin diğer kısımları hakkında da az da olsa bilgi zikretmeliydi.

2.6. *Muhtasaru'l-Menâr*'ın Sistematiği

Muhtasaru'l-Menâr'ın sistematiği *Menaru'l-Envâr*'ın sistematiği ile aynı olup bu başlık altında özet olarak şu bilgileri verebiliriz:

Eser, besmele, hamdele ve salvele ile başlamaktadır. Fikhî hükümlerin dayandığı şerî deliller başlıklar halinde zikredilerek Kitab'ın tarifi yapılmış, âyetlerin lafız (nazım) ve manadan ibaret olduğu belirtilerek bu yönüyle dörtlü bir taksimden söz edilmiştir. Lafzın manaya vaz'ediliş bakımından kısımlarının zikredildiği yerde hâs ve kapsamına giren emir ve ilgili konulara değinilmiştir. Husûn ve kubuh meseleleri de emir başlığı altında ele alınmıştır. Hemen bunların peşinden vakitle mukayyed olup olmama bakımından emrin kısımları zikredilmiştir. Emirle ilgi olarak kafirlerin emrin muhatabı oldukları ve bunun kapsamı belirtildikten sonra nehiy konusuna girilmiş ve bir şeyin emredilmesinin zıddının nehyedilmesi anlamına gelip gelmeyeceği konusuyla hâs lafızlara dair bahis kapatılmıştır.

Has konusunu bitirdikten sonra âm, müsterek ve müevveli zikrederek birinci taksim olan lafzın manaya vaz' edilmesi cihetiyle kısımlarını tamamladıktan sonra ikinci taksim olan beyan çeşitlerine başlamaktadır. Önce açıklık derecelerine göre lafzın dört çeşidi olan zahir, nass, müfesser, muhkem ve bunların hükümlerini anlatmış, sonra da hafâ (kapalılık) derecelerine göre kısımları olan hafî, müşkil, mücmel ve müteşabihi zikrederek ikinci taksim olan beyan çeşitlerini bitirmiştir. Lafzın vaz' edildiği anlamda kullanılması cihetiyle

kısımları olan hakikat, mecaz, sarîh, kinaye ve delâlet yolları olan ibâratü'n-nass, işâratü'n-nass, delâletü'n-nass ve son olarak iktizâü'n-nass kısımları izah edilerek lafız mana ilişkisine dair bahisler tamamlanmıştır.

Lafız bahislerinden sonra teklifi hükümlere dair konular ele alınarak sadece ruhsatın tarifi ile yetinilmiştir. Azimetin farz, vâcib, sünnet, nafîle/tatavvu' şeklinde dört kısmı tarif ve hükümleriyle ele alınmış ve bunlara mübah ilave edilmiştir. Bu bahis ruhsatın kısımları izah edilerek tamamlanmıştır.

Müellif şer'i hükümlerin sebepleri olarak imanın, namazın, zekâtın, orucun, fıtır sadakasının, haccın, oşürün, harâcın, taharetin, muamelatın ve cezaların sebeplerini zikretmektedir. Kefaretlerin haram ile mübah arasında bir durum olduğunu zikrederek bu konuyu bitirmektedir.

Hanefî usûl kaynaklarında lafızlara dair bahisler, şerî hükümlerin ikinci kaynağı olan Sünnete dair konulara girmeden önce geniş bir şekilde işlenmekte ve buraya kadar anlatılan kaide ve kuralların Sünnet için de geçerli olduğu vurgulanmaktadır. Menâr'da da aynı metot takip edilerek Kur'an ve Sünnet için müşterek sayılan bahisler tamamlandıktan sonra Sünnete özel bahisler işlenmiştir. Bu bağlamda ilk olarak Sünnetin tarifi yaptıktan sonra sünnetin bize ulaşması bakımından mütevatir, meşhur ve âhâd olmak üzere üç kısmı olduğu belirtilmiş, munkatî' hadislerle, sünnetin hücciyetine dair getirilen izahla sünnet bahsi tamamlanmıştır.

Sünnet konusundan sonra deliller arasında meydana gelen tearuz ve tercih konuları ele alınmıştır. Tearuz konusundan sonra beyan konusuna girerek; beyan-ı takrir, beyan-ı tefsir, beyan-ı tağyir, beyan-ı zaruret ve beyan-ı tebdil/nesh konusunu işlemektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) fiilleri ve onun fiillerine uymanın mübah, müstehab, vacip ve farz olmak üzere dört kısım olduğu yine burada ele alınmıştır. Kur'an ve Sünnetin uzantısı sayılan fer'î delillerden olan önceki şeriatlerin bizler için bağlayıcı olup olmadığı, sahabe ve tabiinin taklit edilip edilmesine dair hükümler bu başlık altında incelenen konulardandır. Bu bahislerden sonra icmâ ve kıyas konuları ele alınmıştır. Kıyasın mutlaka bir kâise (kıyas uygulayıcısı olarak müçtehide) muhtaç olduğu mantığıyla içtihadın şartları ve hükmüne dair özlü bilgilere burada yer verilmiştir.

Bu konulardan sonra mahkûmun aleyhe dair konular ve bu bağlamda en önemli bahislerden biri olan ehliyet ve ehliyete mâni olan durumlar (avârız-ı ehliyye) ele alınmıştır. Yine bu konu ile bağlantılı olarak İkrâha dair hükümlere burada yer verilmiştir.

Son olarak, *Menârü'l-envâr* metninde olmayan ilham, firaset, hüküm, delil, hüccet, burhan, beyyine, örf ve âdet kavramları "*Faslu'n fi'l-müteferrikât*" başlığı altında zikredilmektedir.

2.7. *Muhtasarü'l-Menâr*'ın Kaynakları

Muhtasarü'l-Menâr'ın birinci derece kaynağı *Menârü'l-envâr*'dır. Dolayısıyla *Menâr*'ın Pezdevî'nin ve Serahşî'nin usulleri başta olmak üzere istifade ettiği tüm kaynaklar *Muhtasar*'ın kaynakları arasında zikredilebilir. Görüldüğü kadarıyla İbn Habîb, eserini oluştururken muhtemelen Nesefî'nin kelimelere yüklediği anlamları ve maksadını kâmil bir şekilde anlamak için onun *Menâr*'a şerh olarak kaleme aldığı *Keşfü'l-esrâr fî Şerhi Menâri'l-envâr* şerhine de müracaat etmiştir. Nitekim *Menârü'l-envâr*'da bulunmadığı halde *Keşfü'l-esrâr*'da "Faslun fi'l-Müteferrikat"³⁹ başlığı altında değerlendirilen kavramları şerhten istifade ederek *Muhtasar*'ına aldığı bunun göstergelerinden biridir.

2.8. İbn Kutluboğa'nın *Muhtasarü'l-Menâr*'a Yaptığı Tenkitler

Kaynaklarda *Muhtasarü'l-Menâr* üzerine şerh yazan ilk âlimin İbn Kutluboğa olduğu görülmektedir. Doğrusu *Muhtasar*'ın meşhur olmasının en önemli sebeplerinden birisi İbn Kutluboğa gibi İslamî ilimlerin farklı alanlarında temayüz etmiş bir fakihin bu eser üzerine şerh yazmış olmasıdır. İbn Kutluboğa'dan sonra sırasıyla Şemseddin Sîvâsî (öl. 1006/1597) ve Alî el-Kârî (öl. 1014/1605) ve el-Evlevî'yi *Muhtasar* şârihlerinden sayabiliriz. Evlevî'nin ölüm tarihi bilinmemektedir. Ancak eserinde Sîvâsî'nin *Zübdetü'l-esrâr fî şerhi Muhtasari'l-Menâr* şerhine sıklıkla atıf yapmasından onun Sîvâsî'den sonra yaşadığını gösterir.

Burada İbn Kutluboğa'nın *Muhtasarü'l-Menâr*'a yönelik eleştirileri zikredilecektir. İbn Kutluboğa'nın itirazlarını şöyle tasnif etmek mümkündür:

- 1) Tariflere yönelik itirazları.
- 2) Eksik bıraktığı konulara yönelik itirazları.
- 3) Gereksiz olduğunu düşündüğü fazlalıklara yönelik itirazları.
- 4) *Menâr*'a muhalefet ettiği yerlere yönelik itirazları.

1. İbn Habîb, hassan tarifinde şöyle demektedir « ما وضع لمعنى معلوم على الانفراد » İbn Kutluboğa tarifteki « على الانفراد » kelimesinin terk edilmesi gerektiğini ve bunun ihtisar anlayışına daha uygun olduğunu söyleyerek İbn Habîb'e itiraz etmiştir.⁴⁰

³⁹ Ebü'l-Berekat Hafızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd Nesefî, *Keşfü'l-esrar şerhi'l-musannef ale'l-menar*, 2/315-318.

⁴⁰ Zeynüddîn Kâsim es-Sûdûnî İbn Kutluboğâ, *Hulasatü'l-efkâr şerhi Muhtasari'l-menâr*, thk. Züheyr b. Nasır en-Nasır (Dimaşk: Dâru İbn Kesir, 1993), 44.

2. İbn Habîb, nafilenin hükmünü «إثابة فاعله ولا معاقبة على تاركه» şeklinde ifade etmektedir. İbn Kutluboğa bunun sünnete de şamil olduğunu, dolayısıyla « ما « يثاب على فعله فقط demenin daha doğru olacağını söylemektedir.⁴¹

3. İbn Habîb, sünnetin tarifini şöyle yapmaktadır: هي المروي عن رسول الله قولاً «وفعلاً» İbn Kutluboğa ise bu tarifin takrîr-î sünneti kapsamadığını ifade eder ve tarifin takrîr-î sünneti de içine alacak şekilde, yani şu şekilde «إنها المروي عن رسول الله قولاً أو فعلاً أو تقريراً» söylemektedir.⁴²

İbn Habîb, mütevatirin tarifini şöyle yapmaktadır:

«هو الكامل الذي رواه قوم لا يحصى عددهم، ولا يتوهم تواطؤهم على الكذب»

İbn Kutluboğa, tarifte tevatür şartının tüm tabakalarda olması gerekliliğine değinilmemesine ve ravi adedinin sayılamayacak miktarda olması gerektiği, ifadelerine itiraz eder ve tarifin şu şekilde olması gerektiğini söyler:⁴³

«إنه خبر جماعة يفيد بنفسه العلم بصدقه»

4. İbn Habîb, meşhur'un tarifinde şöyle demektedir: «هو الذي في اتصاله شبهة» İbn Kutluboğa buradaki شبهة kelimesine gerek olmadığını söyler ve şu tarifin yeterli olacağını söylemektedir:⁴⁴

«وهو الذي انتشر من الآحاد حتى صار كالمتواتر»

5. İbn Habîb, mütevâtir ve meşhurun tarifini yapmakta âhâdın tarifini yapmamaktadır. İbn Kutluboğa buna, “Musannif bunu sehven terk etmiş olmalıdır. Zira âhâd haberler sünnetin ekseriyetini teşkil etmekte olup, şer’î hükümlerin de büyük bölümü bunlarla sabit olmuştur” diyerek itiraz etmektedir.⁴⁵

6. İbn Habîb’in, nefsu’l-haberin ikinci kısmı olarak zikrettiği «متحتم الكذب» ifadesine yönelik olarak Kutluboğa, bunun usul-i fikhın konusu olmadığını yani bu *Muhtasar*’da zikredilmesinin bir gereği olmadığını ifade etmektedir.⁴⁶

7. İbn Habîb icmâin ilim değil sadece ameli gerektirdiğini ifade eder. İbn Kutluboğa ise, *Muhtasaru’l-Menâr*’ın aslı olan *Menâr*’da icmâin hükmünü beyan

⁴¹ İbn Kutlûboğâ, *Hulasatü’l-efkâr şerhi Muhtasari’l-menâr*, 112-113.

⁴² İbn Kutlûboğâ, *Hulasatü’l-efkâr şerhi Muhtasari’l-menâr*, 120.

⁴³ İbn Kutlûboğâ, *Hulasatü’l-efkâr şerhi Muhtasari’l-menâr*, 121.

⁴⁴ İbn Kutlûboğâ, *Hulasatü’l-efkâr şerhi Muhtasari’l-menâr*, 121.

⁴⁵ İbn Kutlûboğâ, *Hulasatü’l-efkâr şerhi Muhtasari’l-menâr*, 122.

⁴⁶ İbn Kutlûboğâ, *Hulasatü’l-efkâr şerhi Muhtasari’l-menâr*, 129.

sadedinde zikrettiği « أن يشت المراد به شرعاً على سبيل اليقين » ifadelerinden de anlaşıl-
dığı üzere, icmâin aynı zamanda ilim de ifade ettiğini, dolayısıyla *Muhtasar*'ın bu
hükümle aslı olan Menâr'a muhalefet etmiş olduğunu ifade eder.⁴⁷

8. İbn Habîb, semavi arızlardan bazılarını zikretmez. İbn Kutluboğa ise bunların
da zikredilmesi gerektiğini söylemektedir. Bunlar bayılmak, kölelik, hayız,
nifâs, hastalık ve ölümdür.⁴⁸

9. İbn Habîb, hurumât konusunu, ikrah ile ilgili bir konu olmasına rağmen
müstakil bir konu olarak zikretmektedir. İbn Kutluboğa ise bu sebeple İbn
Habîb'i usulümüzü bilmemekle itham eder.⁴⁹

İbn Kutluboğa'nın yapmış olduğu itirazlardan bazıları bunlardır. Aynı itirazları
Ali el-Kârî ve Evlevî İbn Kutluboğa'dan naklederek yapmaktadırlar.

Sonuç

Usûlü'l-Pezdevî, *Usûlü's-Serahsî* ve bunların ihtisarı olan *Menârü'l-Envâr*
Hanefî mezhebinin fukaha metodu üzerine yazılmış en önemli eserleri
arasında sayılırlar. *Menârü'l-Envâr* üzerine şerh, haşiye ve muhtasar türünden
birçok eser yazılmıştır. Muhtasarlardan birisi olan İbn Habîb el-Halebî'nin
çalışması ilim öğrencileri arasında meşhur olmuştur. *Muhtasaru'l-Menâr*
üzerine İbn Kutluboğa ve Ali el-Kârî gibi âlimler şerh yazarak bu kitabın
kıymetini ve değerini yükseltmişlerdir. İbn Kutluboğa, *Muhtasaru'l-Menâr*'ı
ders olarak okutmuş, okuturken bazı yerlerini tenkit etmiş ve ibare
düzeltmelerine gitmiştir. İbn Kutluboğa'nın bu eser üzerine yaptığı şerh
günümüzde Türkiye'de ve İslâm dünyasının birçok yerinde ilim meclislerinde
ders olarak okutulmaktadır.

Hanefi mezhebinde, Cüveynî'nin *el-Varakat*'ı ayarında mübtedilere hitap
eden özgün ve orijinal bir eser yoktur. Yazılan eserlerin aşağı yukarı hepsi ya
Menârü'l-Envâr'ın özeti, ya da manzum hale getirilmiş şeklindedir.

Muhtasaru'l-Menâr'ın iki temel kaynağı vardır. Bunlardan biri *Menârü'l-
Envâr*, diğeri ise Nesefî'nin kendi eseri üzerine yazdığı *Keşfü'l-esrâr* şerhidir.

Muhtasaru'l-Menâr, *Menârü'l-Envâr*'ın konuları ve sistematüğünü takip
etmiştir. Ama örnekleri, atif harfleri ve harfi cerleri çıkarmıştır. *Muhtasaru'l-
Menâr*, ilhâm, firâset, hüküm, delil, hücce, burhân, örf ve âdet konularını ilave
etmiştir.

⁴⁷ İbn Kutluboğa, *Hulasatü'l-efkâr şerhi Muhtasari'l-menâr*, 159.

⁴⁸ İbn Kutluboğa, *Hulasatü'l-efkâr şerhi Muhtasari'l-menâr*, 174-176.

⁴⁹ İbn Kutluboğa, *Hulasatü'l-efkâr şerhi Muhtasari'l-menâr*, 180.

Eksik ve kusurlarına rağmen *Muhtasaru'l-Menâr* mübtediler için okutulacak önemli bir eserdir.

Kaynakça

- Aksoy, Hasan. "Şemseddin Sivâsî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/523-526. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Avcı, Casim. "Muhtasar (İslâm Tarihi ve Medeniyeti)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/63-64. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Bağdatlı, İsmail Paşa. *Hediyetü'l-'ârifin esmâü'l-müellifin ve âsâru'l-musannifin*. 2 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1951.
- Bedir, Murteza. "Usûlü's-Serahsî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/221-222. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Bedir, Murteza - Koca, Ferhat. "Pezdevî, Ebü'l-Usr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/264-266. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Beşer, Faruk. *Herkes İçin Kolay Usulü Fıkıh*. İstanbul: Paradoks Yayınları, 2014.
- Birişik, Abdulhamit. "Muhtasar (Tefsir)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/59-60. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Boynukalın, Mehmet. *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri (III-XIII. Hicri Yüzyıl)*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017.
- Ceyhan, Semih. "Salâhi Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/17-19. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Çelebi, İlyas. "Muhtasar (Kelâm)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/62-63. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Dönmez, İbrahim Kafi. *Fıkıh Usulü İncelemeleri*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2014.
- Durmuş, İsmail. "Muhtasar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/57-59. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Ebü'l-Berekat Hafızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd Nesefi. *Keşfü'l-esrar şerhi'l-musannef ale'l-menar*. İstanbul: İhsan Kitabevi, 1986.
- Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed Ali el-Kari. *Şerhu muhtasari'l-menar*. ed. İlyas Kaplan. Beyrut: Daru Sadır, 2006.
- Efendioğlu, Mehmet. "Muhtasar (Hadis)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/60-61. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Katib Çelebi. *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1360.
- Hamîdullah, Muhammed. "Serahsî, Şemsüleimme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/544-547. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Hüseyn b. İbrahim b. Hamza b. Halil el-evlevî. *Davü'l-envâr fî şerhi muhtasari'l-menâr*. ed. Abdullah Rabî' Abdullah Muhammed. Kahire: Camiatü'l-Ezher, 2004.
- İbn Habib el-Halebî. *Muhtasru Metni'l-Menâr*. ed. İsmail Abdu Abbâs el-Cemîlî. Amman: Darul'n-Nuri'l-Mübîn, 2020.

- İbn Haldun, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed. *Mukaddime*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1425–2004.
- İbn Kutluboğa, Ebû'l-Adl Zeynüddîn Kâsım. *Tâcü't-terâcim*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, ts.
- İbn Kutluboğa, Zeynüddîn Kâsım es-Sûdûnî. *Hulasatü'l-efkâr şerhi Muhtasari'l-menâr*. thk. Züheyr b. Nasır en-Nasır. Dimaşk: Dâru İbn Kesir, 1993.
- İbn Tağrîberdî, Ebû'l-Mehâsın Yûsuf b. Tağrîberdî b. Abdullâh. *el-Menhelu's-Sâfi ve'l-Mustevfi ba'de'l-Vâfi*. thk. Muhammed Muhammed Emîn. 7 Cilt. b.y.: el-Hey'etu'l-Mısrîyyeti'l-Amme li'l-Kuttâb, ts.
- Katip Çelebi. *Keşfü'z-zunûn*. 6 Cilt. Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1360.
- Kaya, Eyyüp Said. “el-Muhtasar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/71-74. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-müellifin terâcimü musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.
- Kızılkaya, Necmettin. “el-Varakât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/518-519. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Koca, Ferhat. “Menârü'l-Envâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/118-119. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Köksal, Asım Cüneyd - Dönmez, İbrahim Kâfi. “Usûl-i Fıkıh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/201-210. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Leknevî, Ebu'l-Hasenât Abdülhayy b. Abdilhalîm es-Sihâlevî el-. *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*. Kahire: Matbaatü's-Saade, 1324.
- Şemseddin Sivasi. *Zübdetü'l-Esrar fi şerhi Muhtasari'l-menar*. ed. Adil Ahmed Abdulmevcud - Ali Muhammed Muavved. Mekke; Riyad: Mektebetü Nizar Mustafa el-Baz, 1198.
- Şemseddin Sivasi. *Zübdetü'l-Esrar fi şerhi Muhtasari'l-menar*. çev. Abdullah Kahraman. Sivas: Sivas Belediyesi, 2017.
- Tülücü, Süleyman. “İbn Habîb el-Halebî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/508-510. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Zeynüddîn Kasım b. Kutluboğa el-Hanefi. *Hulasatü'l-efkar şerhi Muhtasari'l-menar*. ed. Züheyr b. Nasır en-Nasır. Dimaşk: Dâru İbn Kesir, 1993.
- Ziriklî, Hayreddin ez-. *el-A'lâm: kâmûs terâcim li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arab ve'l-müsta'ribîn ve'l-müsteşrikîn*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-melâyîn, 2002.

